

продовжувала функціонувати на Заході, в умовах Галицько-Волинської держави. І головне, ця держава була першою державою тільки українського народу, ні від кого незалежною, що засвідчив дальший процес формування нації. У Галицько-Волинській державі започатковано ідею колективної безпеки проти іноземного поневолення. Йдеться про організацію протитатарського союзу з Західною Європою. І хоча цей план не вдалося реалізувати, все ж таки орда не спустошила Західну Європу.

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО. ЗАКАРПАТТЯ І БУКОВИНА В XIV-XVI СТ.

У XIV ст. на міжнародну арену вийшло державне утворення, про яке тоді майже нічого не знали. Однак дуже швидко з'ясувалося, що Литва має серйозні наміри взяти участь у вирішенні європейських справ. Погляди перших литовських володарів були звернуті на українські землі, які зазнали великих руйнувань під час монголо-татарської навали.

Литовська держава утворилася на основі цілого ряду племен: від гирла Німану до Вісли проживали пруси, між Німаном і Бугом – ятвяги, на північ від Німану – жмудь, на північ від неї – корсь або курони, на південному узбережжі Західної Двіни – жемгала, на північному – летигола (лотиші). Якщо в XII ст. Київська Русь вступила в період феодальної роздробленості, то для литовських племен був характерний процес об'єднання, централізації, який і призвів до утворення Литовської держави.

Дуже влучну характеристику державницьких процесів у Литві дав визначний український історик Володимир Антонович. На сторінках своєї оригінальної праці «Нарис історії Великого князівства Литовського до смерті Великого князя Ольгерда» В.Антонович писав: «Менше ніж за століття сформувалася велика держава – Велике князівство Литовське – видимо грізне для сусідів, яке володіло значними силами і засобами. Не дивлячись на удавану зовнішню могутність, на обширну і багатолюдну територію, що увійшла до її складу, на енергію пануючого племені, на стару культуру племені підпорядкованого, на блискучі здібності більшості своїх представників, Велике князівство Литовське так само швидко слабшає, як швидко виникло. Внутрішнє безсилля зазнає цей, ймовірно, могутній політичний організм; тільки він встиг скластися, він шукає вже посторонньої точки опори, підпорядковується впливу сусідньої держави, набагато слабшої матеріально і цілком їй чужої по культурі; під тиском її, повільно, майже без боротьби, Литовське князівство завмирає, вкладаючись у побутові і суспільні форми, вироблені на зовсім чужих йому началах і при таких історичних умовах, які не мали нічого спільного з ходом її власної історії». Як чітко і вірно зроблено оцінку виникнення і краху Великого князівства Литовського.

Упродовж XIV ст. половина території Київської держави – спочатку Берестейщина, Пінщина, далі Волинь, Чернігово-Сіверщина, з 1362 р. Київ, потім Поділля – перейшли під владу молодого Литовського князівства. Цікаво, що історичні джерела не фіксують жодного опору, організованого місцевим населенням супроти литовців. З чим це було пов'язано? На думку Михайла Грушевського, яку поділяють і більшість сучасних істориків, «се пояснюється тим, що литовські князата, засідаючи на українських та білоруських землях, старались у всім принаровитись до місцевого життя, його порядків і культури. Вони старались якнайменше вносити змін в місцеві обставини: «ми старини не рушаємо, а новини не уводимо», було їх правилом. Вони приймали православну віру, місцеву культуру, мову, одним словом – ставали

українськими або білоруськими князями, тільки з нової литовської династії, й по змозі старалися далі продовжувати заведені порядки місцевого життя... Литовське князівство було в повній силі: приймаючи литовського князя, люде могли сподіватися, що у князів литовських знайдуть захист і оборону у всяких тяжких обставинах. Прикро було тільки князям зрікатися свого панування; але й тут часто укладалося так, що й сі князі zostавалися на своїх волостях, тільки мусіли признати над собою власть литовського князя, що засідав у столиці їх землі». Немаловажне значення мав і той факт, що основним юридичним законом став Литовський статут, в різних редакціях якого містилися статті з «Руської правди». До вищесказаного треба додати, що литовці перейняли в русичів, як більш цивілізованих, органи управління, військову організацію, княже господарство та адміністрацію, податкову адміністрацію й суд. Руська мова стала державною.

Отже, зовнішньополітична діяльність литовських князів, зокрема Мендовга, Гедиміна та Ольгерда призвела до фактичного захоплення українських земель. Однак з приходом литовців у суспільно-політичному житті українців якихось суттєвих змін не відбулося. Історичні джерела тих часів свідчать, що місцеве населення приймало активну участь у майже всіх зовнішньополітичних акціях володарів Великого князівства Литовського. Чи можна вважати руські князівства суб'єктами зовнішньої політики? Із тогочасних хронік та літописів видно, що вони мали досить широку автономію, проводячи власну зовнішню політику. Наприклад, Андрій Полоцький уклав договір з Тевтонським орденом, Київ вів боротьбу з монголо-татарами, Волинь з поляками.

Набагато більше прикладів можна навести, коли українці брали активну участь у зовнішньополітичних акціях князів Великого князівства Литовського. Відомо, зокрема, що на зламі 50-60-х років Ольгерду вдалося витиснути ординців з Гомельщини, Чернігівщини, Переяславщини. Помітну роль в цьому відіграла битва на р.Синіх Водах (нині р.Синюха, в околицях нинішнього м.Ново-Архангельська Кіровоградської області), що сталася в 1362 р. Військо Ольгерда, який особисто брав у ній участь, складалося з відбірної дружини його рицарів, а також із загонів місцевого боярства з Київщини та Чернігово-Сіверщини. Головну увагу Ольгерд звернув на експансію вбік руських земель на південь та південний схід. Зокрема, в боротьбі за Новгород і Псков Ольгерду доводилося діяти між двома вогнями – шведами і лівонцями з одного боку й Московським князівством – з другого. В походах Ольгерда на Новгород і Псков брали участь і руські дружини.

Серед українських земель, що опинилися під владою Литви, цілком окреме місце належало Волині. Це князівство, підтримуючи литовського князя Любарта, упродовж 40 років боролася з поляками і уграми за збереження своєї незалежності. Варто погодитись з Н.Полонською-Василенко, що «доба Любарта для Волині мала виключне значення... А головне – за нього Волинь залишалася українською землею».

До кінця XIV ст. Велике князівство Литовське лишалося свого роду федерацією земель-князівств, у тому числі українських – Київського, Чернігово-Сіверського, Подільського. Кожним з них правив удільний князь, правда, тепер уже не з династії Рюриковичів, а з литовської – Гедиміновичів. Невідомо, як би склалася в майбутньому доля України, і чи не було б сьогодні на її теренах кількох незалежних держав, що виростили з князівств литовської удільної доби, якби не випадок, котрий з багатьох причин став переломним. Мова йтиме про Кревську унію, зміст і наслідки якої ґрунтовно проаналізувала Н. Полонська-Василенко.

У серпні 1385 р. в Креві підписано між литовським князем Ягайлом і малопольськими панами угоду, згідно з якою він мусив: 1) перейти на латинство сам і перевести своїх братів, бояр і весь народ; 2) ужити всіх можливих заходів, щоб

повернути втрачені Польщею та Литвою землі; 3) повернути Польщі землі, забрані будь ким; 4) прилучити литовські й руські землі до Корони Польської. У лютому 1386 р. відбулися шлюб та коронування Ягайла, який після цього вважався не стільки королем, а лише чоловіком королеви. Це підтверджує і той факт, що після смерті Ядвіги він змушений був одружитися на іншій спадкоємиці польської корони, щоб зберегти свої права. Наслідки Кревської унії особливо небезпечними виявилися для українських земель. Н.Полонська-Василенко чітко зафіксувала: «Кревська угода зліквідувала Велике Литовсько-Руське Князівство і зробила його частиною Польщі». Аналогічну оцінку цій події дав. М.Грушевський: «Під натиском малопольських панів, котрим вислужував ся для своїх плянів Ягайло, в 1380-90-х рр. скасовано принципіально в. князівство Литовське, землі його інкорпоровано Польщі, а князів – між ними й князів й наших, українських земель – переведено присяжними грамотами на становище васалів Польської держави й обов'язано до вірності й послушності їй». Невдовзі після унії почалася її реалізація на практиці, що викликало незадоволення й протести з боку українського населення.

Не дивно, що вся політична діяльність Вітовта (1382-1430) була спрямована на скасування Кревської унії. Після складної боротьби з Ягайлом у 1398 р., при підтримці руських бояр, Вітовт був проголошений королем литовським та руським. Кревська унія була скасована. Вітовт проводив активну зовнішню політику, яка, за висловленням М.Грушевського, на перших початках була навіть агресивною. Він неодноразово втручався у внутрішні справи Золотої Орди, яка тоді переживала нелегкі часи. Так, ще в 1395 р. Вітовт в ролі союзника Тохтамиша, бере участь у війні проти Темурлена. Насправді, Вітовт використав татар у своїх намірах захопити Смоленськ, Сепаратний мир Вітовта з Тохтамишем передбачав, що литовський князь стане володарем всієї Русі, а Тохтамиш – ханом Золотої Орди.

Хоча Вітовту не вдалося оволодіти Смоленськом, він змусив Тохтамиша відмовитися від формальних прав на Руську землю. Неподалік від гирла Дніпра Вітовт спорудив фортецю Святого Івана. Інший замок він побудував під Білгородом. Вітовт розпочав будівництво порту в Хаджибеї, звідки вивозився хліб до Візантії. Здавалося б, у відносинах з Золотою Ордою Вітовт брав верх. Однак, поразка від монголо-татар у битві на Ворсклі в 1399 р. зруйнувала всі плани литовського князя. Береги Чорного моря ним були втрачені. Цю, трагічну для Вітовта битву, досить детально описали автори «Історії українського війська»: «...Вітовт поділив своє військо на два полки. Татар Тохтамиша і слабші частини залишив на обозі, а сам із передовим полком рушив на татар. Старий татарський полководець Едигей зневажливими словами розлютив князя і Вітовт прискорив наступ. Литовські стрільці зі самострілів обкинули ворота стрілами. Військо мало пушки та пищалі, але їх сила була слаба у чистому полі. Спершу Вітовтів полк боровся добре, татари уступали, – може навіть умисне, щоб великого князя відбити від обозу. Потім хан вислав один полк на литовський обоз. Тохтамишеві татари не витримали напору, почали втікати, а за ними й інше військо, – орда добула обоз. Тоді вже з двох сторін, і з переду і з задів, татари наперли на Вітовта й розбили його військо 14 серпня 1399 р. На полі бою лягло 74 литовсько-українських князів і тисячі війська». Хоча береги Чорного моря Вітовт втратив, однак біля 1400 р. орда зреклася своїх прав над Україною в користь Великого князівства Литовського.

З іменем Вітовта пов'язана так звана «Велика війна» 1410 р. Польщі й Литви проти Тевтонського ордену, кульмінацією якої була битва під Грюнвальдом. У ній вирішальну роль відіграли руські полки, що воювали у складі литовських військових дружин. Наслідком битви було те, що Польща, задовольнившись деякими поступками з боку Ордену, віддала Литві Поділля. Даючи оцінку діяльності Вітовта, О.Єфіменко, яка вважала князя чужим руській народності, разом з тим відзначила: «Вітовт відіграв

значну роль в політичних долях Південної Русі. Припустимо, що удільний лад її життя без того повинен був упасти як засуджений історією, але енергія Вітовта прискорила перехід від цього ладу до іншого – централізованого типу державного життя».

У XV ст. швидко посилюється Москва. До кінця століття створюється сильна централізована держава, яка за великого князя Івана III починає претендувати й на землі колишньої Київської Русі. Зрозуміло, що це не могло не привести до зіткнення з Литвою. Перше з них припадає на 1500-1503 рр. Власне кажучи, відзначав відомий російський історик Олександр Зімін, точно встановити початок війни Росії з Великим князівством Литовським неможливо. Формально вона ніколи не оголошувалась, а прикордонні зіткнення не вщухали протягом 80-х років.

Великий литовський князь Олександр Казимирович одружився на 18-річній княжні Олені – дочці Івана III. Можливо, цей династичний шлюб повинен був, на думку князя Олександра, налагодити спірні питання між Литвою і Московією. Іван III, звинувативши зятя, що той «неволить» Олену в католицтво, використав цей факт як привід до початку російсько-литовської війни 1500-1503 рр. Хоча Олена звинувачувала виключно себе в початку війни, однак насправді все було далеко не так. Іван III не збирався відмовлятися від своїх претензій на всі руські землі. 4 березня 1503 р. об'єднане литовсько-лівонське посольство прибуло для ведення мирних переговорів. Посли привезли три листи Олені Іванівни від 2 січня Івану III, в яких вона закликала батька і братів укласти мир з її чоловіком і запевняла, що ніяких гонінь не терпить. Переговори почалися із взаємних звинувачень у порушенні попереднього договору 1494 р. В мирній угоді були зацікавлені і Литва, і Русь. Для Івана III перемир'я означало дипломатичне визнання перемоги.

Територіальне питання було найважчим. У попередній список міст і волостей, які повинні були залишитися в складі Російської держави, уповноважені Івана III включили навіть ті волості, які ще не були зайняті росіянами. Після тривалих суперечок текст договору 28 березня був складений. Між Іваном III, «государем всея Руси», і Олександром Казимировичем встановлювалося перемир'я на шість років (з весни 1503 до весни 1509 рр.). Під владу Івана III на південному заході переходили Стародубське і Новгород-Сіверське князівства, зокрема міста Брянськ і Мценськ. У центральній смузі порубіжжя Росія здобула Дорогобуж, а на північному заході – Торопець і Білий. О.Зімін відзначав, що «величезна територія, яка увійшла до складу Російської держави, мала колосальне економічне і політичне значення. Вона становила майже третину земель Литовської держави. З Росією возз'єднувалися не тільки землі, заселені російським народом, але і частина українських і білоруських земель... Втрата північних і інших земель для князівства Литовського виявилася непоправимою і значно ослабила позиції цього сусіда Росії, з яким боротьба була ще попереду».

У своїй зовнішній політиці Росія намагалася використати будь-який привід, будь-яке, навіть незначне, заворушення в межах Великого князівства Литовського. Зокрема, маємо на увазі і так зване повстання Михайла Глинського. Виходець з незначного князівського роду, який зробив блискучу кар'єру при дворі Олександра, Михайло Глинський в 1508 р. почав шукати притулку в московського князя. Чітку оцінку діяльності Глинського дають сучасні українські історики: «У пізнішій традиції Глинський змальовується як оборонець національних інтересів руських земель Литовської держави, виразник настроїв місцевої православної аристократії. Насправді ж він був лише талановитим авантюристом, здатним перетворити епізод придворної боротьби на подію східноєвропейського масштабу».

Військові дії Росії з Литвою почалися в лютому 1507 р. Відзначимо, що Росія першою порушила перемир'я, підписане з Великим князівством Литовським. 28 серпня 1508 р. Василій III послав імператору Максиміліану грамоту, в якій повідомляв про

прийняття під свою опіку Михайла Глинського. В грамоті висловлювалося побажання укласти договір з Візантією, який би передбачав спільні дії проти Сигізмунда. 19 вересня 1508 р. в Москву прибуло литовське посольство на чолі з половецьким воєводою Станіславом Глібовичем. У результаті переговорів 8 жовтня був підписаний «вічний мир». Значення його полягало перш за все в тому, що Велике князівство Литовське вперше визнало перехід до складу Росії північних земель, приєднаних до Російської держави в ході війни кінця XV – початку XVI ст. 26 листопада в Литву відправилось російське посольство, очолюване Григорієм Давидовим. Після того, як Сигізмунд підтвердив укладений мир, вони 1 березня 1509 р. повернулись до Москви. 8 березня в столицю Російської держави прибув посол з Лівонії Іван Голдорн, який заключив 25 березня нове перемир'я з Росією строком на 14 років. Таким чином, Лівонський орден не тільки не підтримав Сигізмунда в його війні з Росією, але, вичекавши, чим ця війна закінчиться, поспішив продовжити перемир'я з могутнім східним сусідом.

У литовсько-російських подіях відзначився гетьман Костянтин Острозький, який 8 вересня 1514 р. завдав нищівної поразки московському війську під Оршею. Разом з тим, Михайло Глинський добився того, що жителі Смоленська відкрили браму міста військам московського царя. Згідно з мирним договором 1514 р. Москві дісталися Смоленськ, Сіверщина аж до кордону нинішньої Полтавщини й велика частина Білої Русі. Отже, литовсько-російські протиріччя завершилися не на користь Великого князівства Литовського.

У цей же час на півдні з'являється інший страшний ворог Литви. У середині XV століття від Золотої Орди відокремлюється Кримська орда, яку очолила династія Гіреїв. Кримські татари спочатку перебували у васальній залежності від Литви. Але 1475 р. Крим став васалом Туреччини, що мало фатальні наслідки для України. Московський князь Іван III почав активну дипломатичну гру з Кримом. Перші кроки були зроблені при допомозі Хозі Кокоса, зв'язаного з кримським ханом Менглі-Гіреєм. Той відразу ж відгукнувся на дипломатичну ініціативу Москви, направивши до російської столиці свого посла Азі-Бабу. Між Москвою і Бахчисараєм була укладена попередня угода «в братерській дружбі і любові проти недругів стояти за одно». В березні 1474 р. в Крим приїхав великокнязівський посол Микита Беклемишев. Метою посольства було затвердження ханом попередньої угоди і розширення московсько-кримського співробітництва. Іван III хотів добитися включення до числа ворогів також короля Казимира IV, однак на перших порах Менглі-Гірей від такого трактування «любові» ухилився, але переговори були продовжені.

З перемінним успіхом переговори тривали до 1479 р. Коли Менглі-Гірей при допомозі турецького султана повернув престол, московсько-кримські контакти відновилися. У 1479 р. йшли переговори в Москві, а в 1480 р. – в Бахчисараї. Російський історик Вадим Каргалов, аналізуючи підписаний російсько-кримський договір, відзначав: «Російсько-кримський союз мав оборонно-наступальний характер відносно до короля Казимира і оборонний відносно Ахмед-хана». В договорі говорилося: «А на Ахмата царя быть с нами за один: коли пойдет на меня царь Ахмат, и тебе моему брату, великому князю Ивану, царевичев твоих отпустить на Орду с уланами и с князьями. А пойдет на тебя Ахмет царь, и мне Иенгли-Гирею царю на Ахмата царя пойти или брата своего отпустити с своими людьми. Также и на короля, на вопчего своего недруга, быти нам с тобою за один: коли ты на короля пойдешь или пошлешь, и мне на него пойти и на его землю; или король пойдет на тебя на моего брата на великого князя, или пошлет, и мне также на короля и на его землю пойти». Необхідно погодитись з В.Каргаловим, що «заклучення воєнного союзу з Кримським ханством було великим дипломатичним успіхом царя Івана III. Воно виключало

можливість спільного виступу проти Росії двох найсильніших ординських улусів – Великої Орди і Криму».

Уклавши договір з Москвою, хан Менглі-Гірей 1484 р. завдав страшної сили удар по українських землях. Того року він, за намовою Москви, зруйнував Київ: спалив замок, масу народу забрав у полон, пограбував церкви. Золоті дискос і потір із св.Софії надіслав у дарунок Іванові III. Але Казимир, відчуваючи повне своє безсилля і не бажаючи псувати відносини з Менглі-Гіреєм, написав ханові, що розгром Києва – «кара за гріхи». Однаково, мовляв, люди загинули б, «коли на них Божий гнів прийшов, ...а з Божої ласки у нас єсть городов і волостей і людей досить». Іван III дякував Менглі-Гіреєві за київський погром і радив іти на Поділля.

У тодішніх літописах, хроніках, галицьких гродських книгах зустрічаємо дуже багато джерел про ці ординські навали на Україну. Вони стали частини в XV – на початку XVI ст. Відомий український дослідник Володимир Грабовецький відзначав, що, наприклад, з 1450 по 1556 роки кримські орди вчинили 86 великих грабіжницьких нападів на Україну. В галицьких гродських книгах прямо сказано, що Снятщина, Коломийщина, Рогатинщина розташовані «на татарському шляху» і рік у рік стають здобиччю ординців. У хроніках польських істориків М.Бельського, М.Стриковського та інших джерелах часто йде мова про розорення прикарпатського краю татарами. Буквально запалали цілі села. Наприклад, в 1498 р. татари спустошили Закарпаття і Поділ, захопивши в полон 100 тисяч людей. Саме з того часу у народі збереглися перекази про татарські звори, від яких люди ховалися по лісах і болотах.

Татарські напади були несподіваними і страшними. Підійшовши до села чи міста непомітно, ординці підпалювали крайні хати, а коли чинився переполох, нападали, як вовки, на людей, вбивали старих, молодих полонили в ясір (неволью), все палили. Сучасник писав: «Ми бачили, як людей вбивали, стинали їм голови... жорстокий ворог кидав у вогонь їх тремтячі серця, виривав легені». Пам'ять про це страшне лихоліття збереглася в народних піснях, які кобзарі співали по всій Україні:

*Зажурилась Україна, що ніде прожити:
Витоптала орда кіньми маленькїї діти,
Малих потоптали, старих порубали,
А молодих й середущих назад руки пов'язали,
під хана погнали.*

У 1486-1487 рр. татари щороку нападали і руйнували українське Поділля. У 1489 р. вони знову напали і знищили Київ, а наступного року зруйнували Волинь, пройшли Галичину, спустошивши чимало великих міст, зокрема Перемишль. Тоді ж вони спалили передмістя Львова. Під час одного з походів у 1500 р. кримська орда полонила близько 50 тис. чоловік. І таке продовжувалося майже щороку.

Перед загрозою з обох боків – Москви та Криму – Литва й Польща знову звернулися до питання про об'єднання. Воно відбулося в 1569 р. в Любліні. Н.Полонська-Василенко детально проаналізувала весь хід переговорів і сам акт підписання унії. Литовська сторона запропонувала такий проект унії: 1) спільні вибори Великого князя, але з обов'язковим затвердженням його у Вільні; 2) спільні сойми тільки в справах зовнішньої політики та оборони; 3) кожна держава має свої власні сойми; 4) уряди дістають тільки «природні обивателі»; 5) монета має бути осібна в кожній державі; 6) справи кордонів нормують особливі суди.

Поляки, як цього і слід було чекати, запропонований проект відхилили. І ось тут, на думку Н.Полонської-Василенко, литовці поступили нерозсудливо: потайки виїхали, сподіваючись у такий спосіб зірвати сойм. Нарешті, 1 липня 1569 р. було укладено акт унії, згідно з яким Польща й Велике князівство Литовське творили одну Річ Посполиту. Вони обирали спільно короля, якого проголошували Великим князем.

Сойми мали бути тільки спільні. Осібні уряди у Великому князівстві задержувались. Монета була спільна. Польська та литовська шляхта мали право володіти землями в обох частинах держави. Окремими залишалися: печатка, герб, фінанси, адміністрація та військо. У Великому князівстві Литовському залишалася руська мова, як урядова, та Литовський Статут, як діюче право.

Наслідки Люблінської унії для України були особливо тяжкими. Найнебезпечніше було те, що Україна виявилася розірваною: більша її частина перейшла до Польщі – Галичина, Холмщина, Волинь, Поділля, Брацлавщина, Київщина, Підляшшя. За Великим князівством Литовським залишалися білоруські землі по Вітебськ, Оршу та Мстиславль; Буковина з середини XVI ст. перебувала в складі Молдавії, а коли Молдавія 1564 р. визнала протекторат Туреччини, з нею перейшла під турецьку зверхність і Буковина. Після поразки Угорщини в 1526 р. і поділу між Туреччиною, Австрією та Семиградом, Закарпаття теж поділено: Пряшівщина та Ужгород опинилися під Австрією, а східна частина – під Семиградом. Значна частина України опинилася під владою Москви, зокрема міста Смоленськ і Полоцьк. Таким чином, як влучно відзначила Н.Полонська-Василенко, Велике князівство Литовське «втратило не лише свої землі, а й державне значення». На глибоке переконання М.Грушевського, «після сього лиха стратила всяке значіння як осібна держава, стала частиною держави Польсько-Литовської».

Однак, незважаючи на мінуси, які принесла Люблінська унія українській справі, заслуговують на увагу слушні міркування американського дослідника Ярослава Пеленського, який відзначив: «Це був час прогресуючого занепаду Литовської держави, що й ставило шляхту українських земель перед необхідністю вибору між ягеллонською Польщею та московською Руссю. Польща була країною з досить прогресивним конституційним устроєм, обмеженою королівською владою, гарантованими політичними свободами та становими привілеями, відносною релігійною толерантністю, самобутньою ренесансною культурою, що не могло не приваблювати суспільну еліту... Оцінюючи цей вибір з сучасної точки зору, слід визнати його продуманим, реалістичним і навіть мудрим. Здавалося, польська політична система з її відкритим і гнучким характером мала майбутнє. Однак відхилення від цієї моделі та відмова від релігійної толерантності наприкінці XVI – на початку XVII ст. призвели до глибокої кризи Польсько-Литовської держави».

На думку Івана Лисяка-Рудницького, «Люблінську унію 1569 р. можна вважати закінченням феодального періоду у властивому розумінні в історії України. Унія створила сфедеровану Польсько-Литовську Річ Посполиту і передала українські землі з-під литовської влади під владу польської корони... Велике князівство... розвинулося в патримоніальне самодержавство, що скоріше нагадувало орієнтальні деспотичні держави (наприклад, Османську імперію), аніж європейські феодальні монархії». В щойно утвореній державі процес експлуатації селянства досяг свого епогею. У Польщі та на українських землях вже до середини XVI ст. запанували кріпосницькі відносини, а закон 1573 р. встановив цілковиту владу поміщиків над селянами. Соціальний гніт доповнювався гнітом національним, релігійним. Особливо він посилювався після Берестейської унії 1596 р., яка об'єднала грецьку й католицьку віри в межах Речі Посполитої, а насправді православна віра почала переслідуватися. В таких умовах на захист інтересів українського народу стало запорізьке козацтво – унікальне явище української історії.

Немаловажну роль відігравав міжнародний фактор у долях українського населення Буковини і Закарпаття.

Внаслідок розпаду Галицько-Волинської держави Буковина була загарбана Угорським королівством. Починаючи з початку 40-х років XVI ст. угорці та підвладні

їм волохи здійснювали походи з Трансільванії у північно-східне Прикарпаття. Вони створили тут воєводство у м. Молдава (Байя). Звідси угорсько-волоські загони почали наступ на північ, долаючи опір місцевого українського населення. Близько 1350 р. вони просунулися до верхів'їв Сірету і середньої течії Дністра. Одночасно поляки захопили Покуття і всю долину Черемоша.

У 1359 р. в Молдавському воєводстві владу захопив трансільванський князь Богдан, котрий, очоливши переможне антиугорське повстання, почав правити Молдавією як самостійний володар. Завдавши ряду поразок угорцям і полякам, Богдан відстояв незалежність Молдавського воєводства, у складі якого перебувала і Буковина. У 1498 р. до Молдови був приєднаний Русько-Довгопільський окіл, який розташовувався у Карпатах по правому березі Черемошу та у верхів'ях Сучави. По Черемошу пройшов і молдавсько-польський кордон. В історичних джерелах цього часу Прут-Сіретське межиріччя окреслюється назвою «Буковина», що на основі слов'янського апелятива «буковина» означає буковий ліс. Уперше в такому значення це слово згадується в акті молдавського господаря Романа від 30 березня 1392 р. Із 124 топонімів, зафіксованих актами XV ст., 118 належать до слов'янських, тобто українських.

У другій половині XIV ст. – на початку XV ст. на Буковині відродилися міста, які занепали в період монголо-татарського нашествия. Цьому сприяло пожвавлення міжнародних торговельних зв'язків, які здійснювалися, зокрема, трансільванським шляхом, котрий з'єднував Балтійське море з Північним Причорномор'ям. Він проходив через Львів і Сучаву з відгалуженням на Кам'янець (Поділля), Бистрицю та Брашов (Трансільванія) до Білгорода в гирлі Дністра й Кілікії на Нижньому Дунаї. У зв'язку з цим молдавський господар заснував прикордонні митниці, в тому числі в Чернівцях і Хотині. 8 жовтня 1408 р. було видано «Уставицтво о митах», у якому вперше згадані ці населені пункти.

У 70-х роках XV ст. на Молдавське князівство почали наступати турецько-татарські завойовники. В 1476 р. турки намагалися захопити столицю князівства Сучаву в Південній Буковині, а також Хотинську фортецю. Хоча їм не вдалося добитися успіху, проте їхні полчища сильно спустошили навколишні території. Нашестя турків повторилося у 1485 р. Вони знову намагалися захопити фортецю в Хотині, але гарнізон вчинив мужній опір і відстояв її. Цей напад був особливо спустошливим. Загинула велика кількість ополченців і мирного населення. Тодішній правитель Молдавії Штефан III сподівався на допомогу з боку Польщі, васалом якої він був. Однак польський король не прийшов на поміч, тому молдавський господар був змушений укласти з Туреччиною мирну угоду (1486). Згідно з нею, князівство зобов'язувалося сплачувати турецькому султанові щорічну данину в розмірі 5 тисяч золотих.

У 1497 р. польський король Ян Ольбрехт на чолі численного шляхетського війська вторгся на Буковину, спалив Чернівці й з кінця вересня намагався взяти Сучавську фортецю. Стійкість захисників фортеці, збройна допомога Штефану III з боку Трансільванії, Валахії та Туреччини, дипломатична підтримка великого московського князя, а також брак у польському війську провіанту й фуражу, хвороба короля змусили поляків підписати перемир'я із Штефаном III і почати відхід. Однак, при відступі військо польського короля потрапило в засідку і було майже вщент розгромлене.

Навесні 1498 р. Штефан III одночасно з турками й татарами спустошив Галичину й Поділля, окупувавши Покуття. Згодом він добився від Польщі уступки території на правому березі Черемошу. Король Польщі, прагнучи повернути Покуття, пообіцяв видати свою сестру заміж за Богдана, сина Штефана III. Але ця угода не була

виконана, що дало привід до нових конфліктів. У 1509 р. польське військо вибило молдаван з Покуття, спустошило Буковину й спалило Чернівці. Одночасно князівство зазнало тиску з боку Туреччини. У 1512 р. татари спустошили південні землі Молдови. Аби припинити ці напади, господар Богдан III визнав себе васалом султана й зобов'язувався сплачувати щорічну данину (харач) у розмірі 8 тисяч золотих. Ця залежність існувала й за господаря Штефана IV. Проте він намагався зблизитися з Польщею, щоб захистити князівство від турецьких домагань. Молодий господар успішно боровся проти татарських і турецьких нападів. Зокрема, він завдав їм поразки в 1524 р.

Спроби захиститися від Туреччини були здійснені за господаря Петра Рареша. Однак, це дало привід правителям Туреччини й Польщі укласти угоду, спрямовану проти Молдавського князівства. Влітку 1538 р. за наказом султана в Молдовію вторглася татарська орда. Одночасно польське військо форсувало Дністер і блокувало Хотинську фортецю. Після кількатижневої облоги твердиня була висаджена в повітря. Через Дунай на князівство посунула турецька армія на чолі з султаном Сулейманом I Пишним. Хоча Петро Рареш зумів перемогти поляків, однак перед переважаючими силами султана капітулював. Сулейман I без бою зайняв Сучаву й захопив державну скарбницю. З того часу в столичному місті перебував загін яничарів, а господарі призначалися лише султаном. Отже, після 1538 р. Молдавське князівство, а разом з ним і Буковина, опинилися під пануванням Османської імперії.

На початку XIV ст. центральна влада в Угорщині, у складі якої перебувало Закарпаття, ослабла. Великі феодали створювали власні військові загони, нападаючи один на одного і захоплюючи сусідні землі разом з селянами. В 1307 р. на королівському престолі став ставленик папи Боніфация VIII Карл Роберт. Частина угорських феодалів підкорилася новому королю, але північна та південно-східна частина Угорщини, де проживала переважна більшість слов'янського населення, почали довголітню війну проти Карла Роберта. Тільки в 1422 р. королівські війська зламали народний опір і жорстоко розправилися із повстанцями. Багато магнатських родин вигнано, позбавлено володінь, які пізніше король подарував своїм прихильникам. Наприкінці XV ст. десять найбільших магнатських родин володіли 424 селами та містами.

Серед численних повстань проти феодалної експлуатації особливо великою була селянська війна 1514 р. під керівництвом Дьєрдя Дожі. Тільки восени феодалам вдалося повністю придушити селянські виступи. Було страчено понад 50 тис. повстанців. Королівський уряд прийняв закон, який ліквідував залишки незалежності селян і остаточно затвердив кріпосне право.

Закарпатські землі постійно ставали ареною татарсько-турецьких набігів. У 1352 р. хан Атламош напав на Поділля, а звідти здійснив похід в Трансільванію та Закарпаття. Ординці дійшли навіть до Мукачева. Назустріч завойовникам вийшло військо коменданта мукачівського замку Деже і в районі села Підгоряни відбулася вирішальна битва. Вона завершилася нищівною поразкою татар. До того ж сам хан був узятий в полон і страчений в замку. Однак, наприкінці XV – на початку XVI ст. турецько-татарські напади посилюються. Відзначимо, що це був пік могутності Османської імперії, яка тримала в покорі весь Балканський півострів. У 1526 р. в битві під Мохачем турецькі війська завдали нищівної поразки угорській армії, загинув у битві й угорський король. В країні продовжувала тривати міжусобна війна, яка ще більше ускладнювала міжнародну ситуацію, а поділ держави на дві частини – південно-східну на чолі з Яношом Заполяї та північно-західну, очолювану Фердинандом I Габсбургом – полегшував Туреччині її загарбницьку політику.

У 1541 р. султан Сулейман I розгромив війська Фердинанда I, що привело до втрати Угорщиною незалежності і поділу її на три частини. Закарпаття, Трансильванія та Затисянська область були передані Жігмонду Яношу. У 1566 р. Сулейман I здійснив останній похід в Угорщину, в ході якого були пограбовані і знищені майже всі великі міста. Наступного року вже австрійські війська почали облогу Мукачівського замку, який 21 лютого був ними взятий. Спроба захопити Хустський замок не увінчалася успіхом. До речі, це не вдалося зробити і татарам, які в 1594 р. підійшли із 80-тисячним військом до цього древнього міста. Пограбувавши навколишні села, захопивши багатьох полонених, ординці відійшли за Карпати. У 1595 р. між угорським королем Рудольфом та трансильванським князем Жігмондом Баторі був укладений договір, за яким Мукачівська домінія, а також Березький, Угочанський та Мараморошський комітати потрапили під владу Трансильванії. Західна частина краю (Ужанський комітат) залишилася під владою Габсбургів.

КИЇВСЬКИЙ МИТРОПОЛИТ ПЕТРО МОГИЛА

Переважна більшість вітчизняних істориків ХІХ – першої половини ХХ ст. неодноразово зверталася до культурно-освітньої діяльності київського митрополита Петра Могили. Його постать постійно була в центрі уваги видатних українських учених Миколи Костомарова і Михайла Грушевського.

У 1874 р. Микола Костомаров опублікував на сторінках четвертого випуску „Русской истории в жизнеописаниях ее главнейших деятелей” велику за обсягом працю „Київський митрополит Петро Могила”. У наступних виданнях вона друкувалася у другому томі „Русской истории...”. Двічі (у 1876 і 1918 рр.) була опублікована українською мовою. На жаль, сучасні дослідники при вивченні життя і діяльності М.Костомарова обходять цю працю. Навіть такий відомий історик, як Юрій Пінчук, у своїй монографії „Історичні погляди М.І.Костомарова” обмежується скупою констатацією: „М.І.Костомаров приділив увагу дослідженню діяльності архімандрита Києво-Печерської лаври, згодом Київського митрополита Петра Могили, який, на його думку, заклав основи правильного виховання, будучи проректором Київської колегії”. У монографії „Микола Іванович Костомаров” Ю.Пінчук взагалі не згадує про працю видатного історика.

Із „Автобіографії” М.Костомарова видно, що вчений тривалий час збирав матеріали про героя свого нарису, йому неодноразово доводилося захищати свої позиції в полеміці з опонентами. Микола Костомаров простежує генеалогію роду Могили. „Рід Могили, - відзначає він, - належить до старовинних знатних родів молдавських. Наприкінці ХVІ ст. з допомогою польського гетьмана Яна Заморського один із Могили, Ієремія, зробився господарем молдавським, а в 1602 році брат його Симеон – господарем валашським. У 1609 році Симеон став також і господарем Молдавії, але ненадовго. Спочатку він поступився господарством племіннику своєму Костянтину, а потім турки лишили цю родину господарства”. Спроби польських шляхтичів, які перебували в дружніх відносинах з Могилами, вернути їм господарство не принесли успіхів. М.Костомаров стисло, але переконливо простежує кар’єру майбутнього митрополита: „Син Симеона, Петро, навчався, як кажуть, у Парижі, потім служив на військовій службі в Польщі, а в 1625 році постригся в Печерській лаврі, ще не досягши 30 років від роду”. У 1626 р. помер архімандрит Захарія Копистянський, і виникло питання про те, щоб цю посаду посів П.Могила. У нього для цього були всі можливості, зокрема гроші. Однак, як пише М.Костомаров, у Могили було також чимало противників. Тільки в 1628 р. король польський Сигізмунд ІІІ затвердив